

УДК 330.341

О.Т.Левандівський, к.е.н.,
Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника,
м. Івано-Франківськ

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

У статті здійснено аналіз методичних підходів до поняття «економічна оцінка природних ресурсів», розглянуто необхідність, функції та основні підходи до економічної оцінки природних ресурсів. Проведено класифікацію природних ресурсів.

В статье осуществлен анализ методических подходов к понятию «экономическая оценка природных ресурсов», рассмотрена необходимость, функции и основные подходы к экономической оценке природных ресурсов. Проведена классификация природных ресурсов.

In the article the analysis of the methodical going is carried out near a concept «economic evaluation of natural resources», a necessity, functions and basic approaches, is considered to the economic evaluation of natural resources. Classification of natural resources is conducted.

Ключові слова: оцінка природних ресурсів, рента, витратний (затратний підхід), результативний підхід, класифікація природних ресурсів.

Питання всебічної оцінки природних ресурсів на сьогодні залишаються найменш вивченими. У зв'язку з цим важливим та актуальним є питання економічної оцінки природних ресурсів. Адже саме вона виступає основою ціни на природні ресурси, що дає можливість розглядати їх як одну із форм капіталу і брати участь у товарно-грошових відносинах.

Об'єктивна необхідність оцінки обумовлюється дією загальних економічних законів, їх роллю та змістом у процесі виробництва незалежно від будь-якої суспільної формації, а ступінь цієї необхідності – рівнем та характером розвитку матеріального виробництва.

Відомі дві концепції економічної оцінки природних ресурсів: витратна, яка визначається за критерієм витрат на освоєння і використання нових ресурсів, і рентна – за критерієм народногосподарського ефекту (ренти). Основа утворення ренти – якісні відмінності природних ресурсів. Економічною основою її існування, як відомо з теорії рентних відносин, є монополія держави на експлуатацію кращих за якістю природних ресурсів. За одних і тих же засобів виробництва і технологічних рішень праця у кращих умовах є більш продуктивною. На цій підставі визначається економія праці, встановлюються максимально допустимі витрати на експлуатацію і відтворення природних ресурсів відносно індивідуальних витрат, пов'язаних з даними процесами. Рентна концепція економічної оцінки природних ресурсів принципово відрізняється від витратної, яка виключно заснована на теорії трудової вартості.

Питанням економічної оцінки природних ресурсів присвячені наукові праці С.Струмиліна, Е.Гірусова, К.Гофмана, Ф.Лона, Л.Мельника, О.Мінца, К.Папенова, М.Хвесика та ін. Аналіз цих досліджень свідчить про те, що в науковій літературі досі не існує однозначного трактування терміна «екологічна оцінка природних ресурсів».

Метою статті є огляд наукової літератури з питання еколого-економічної оцінки природних ресурсів та аналіз підходів до її реалізації.

Визначити особливості оцінки з відповідним науковим пошуком. Охарактеризувати специфіку оцінки природних ресурсів, що існували на різних етапах розвитку вітчизняної економічної системи, проаналізувати різні підходи до класифікації природних ресурсів.

Економічна оцінка виконує низку функцій, основними з яких є:

1. Облік природних ресурсів та умов. Володіючи вичерпною та комплексною інформацією про природні ресурси, можна здійснювати ефективне управління природокористуванням в сучасних умовах господарювання. Але на сьогодні інформаційна база економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу в Україні ще не створена. Цей факт суттєво ускладнює розроблення схем розвитку продуктивних сил країни, а також ускладнює формування економічної політики.

2. Вибір варіантів використання ресурсів та умов. Він здійснюється в межах окремого регіону для ранжування або визначення переваги в експлуатації споживачами за допомогою порівняння економічних показників діяльності об'єктів або використання ресурсів.

Економічна оцінка природних ресурсів є результатом економічних розрахунків, на основі яких визначається прогноз цінності окремих компонентів природи. Вона має безперечний вплив на формування структури економіки, вибір заходів, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, формування соціально-економічних, науково-технічних програм розвитку підприємства, регіонів, країни. Економічна оцінка також забезпечує стратегію розвитку окремого підприємства (від формування затрат до розподілу прибутку). З її допомогою формуються відносини на ринку природних ресурсів та ін. І, оскільки природні ресурси є основою суспільного виробництва, то економічна оцінка відіграє роль у формуванні всіх економічних зв'язків суспільного виробництва, виконує планово-облікову і стимулюючу функції і в цьому контексті, безумовно, є економічною категорією [2].

Виділяють чотири компоненти оцінок: суб'єкт, об'єкт, характер та основа оцінки.

Суб'єкт – це той компонент, через який «проводиться» ідея відносності в оцінюванні, тобто ідея необхідності співвідношення кожної оцінки з вимогами суб'єкта. Питання про цінність природних ресурсів постає тоді, коли людина вступає у взаємодію з ними в процесі господарської діяльності. Характер оцінки буде змінюватися залежно від мети, для якої вона здійснюється [2].

Об'єктами оцінки вартості природних ресурсів можуть бути:

- ✓ запаси природних ресурсів;
- ✓ природні об'єкти, що перебувають у власності, а також різні права,

пов'язані з їхнім використанням (оренда, концесія, право забудови й т.д.);

✓ екосистемні послуги й екологічні блага (функції, що виконуються природними об'єктами);

✓ екологічний збиток [8].

У ринковій системі будь-яка річ може оцінюватися з двох точок зору: виробника та споживача. Перший керується витратами на виробництво даного предмета; цей підхід називається витратним (затратним). Другий переймається вигодами, що може принести йому предмет, і вирішує, яку ціну можна заплатити за використання його властивостей; цей підхід називається результатним, або рентним. Вказані підходи можуть бути застосовані і для оцінки природних факторів [7].

Економічним базисом витратного підходу є витрати, суспільно необхідні для відтворення кількісних або якісних властивостей природних факторів, а також їх підготовка до залучення в господарську діяльність [7]. На витратний вид оцінки впливає низка факторів:

1) умови видобутку (глибина залягання, якісний стан родовища або ресурсу, супутні речовини);

2) рівень розвитку технологій, що використовуються;

3) відстань до споживача ресурсу;

4) природні умови в зоні видобутку ресурсу (наприклад, родовище знаходиться в рекреаційній зоні);

5) можливість заміни альтернативними ресурсами;

6) дефіцитність ресурсів;

7) співвідношення попиту та пропозиції.

Основу результатних оцінок складає економічний ефект, який може одержати споживач внаслідок використання природних благ. Результатний підхід передбачає врахування споживчих властивостей природних ресурсів, тобто їх здатності задовольняти певні потреби. З цього погляду інтерес викликає цінність природного блага (тобто здатність його умовної одиниці задовольняти ту чи іншу потребу) або економічна оцінка його замінності (тобто якою ціною можуть бути компенсовані дані функції або їх втрата за рахунок використання інших ресурсів чи капіталу) [7].

Австралійський вчений Ф.Лон вважає, що економічна оцінка природних ресурсів – це лише одна складова повної оцінки. Економічна оцінка відрізняється від інших видів оцінки тим, що вона є виключно антропоцентричним поняттям. Іншими словами, економічна оцінка значною мірою визначається переконаннями, смаками та вподобаннями людини. Вона не визначається ані законами природи, ані навіть розпорядженнями уряду. Також економічна оцінка визначається готовністю обмінювати одну річ на іншу. Інакше кажучи, економічна оцінка є також відображенням «втраченої вигоди» [6].

О.О.Мінц під економічною оцінкою природних ресурсів розумів

урахування впливу закономірних територіальних відмінностей у природних властивостях ресурсів і їх джерел на продуктивність суспільної праці [11].

М.А.Хвесик дає таке визначення: „Економічна оцінка – це кількісна і якісна характеристика природних ресурсів та умов як чинників соціально-економічного піднесення регіону, що відображають суспільну цінність природних благ” [5].

К.Г.Гофман під системою економічних оцінок природних ресурсів розумів систему централізовано встановлених народногосподарських нормативів ефективності експлуатації природних багатств [1].

Під економічною оцінкою природних ресурсів у широкому значенні в економічній літературі розуміють їх якісну і кількісну характеристику як факторів та умов виробництва на основі єдиного критерію із застосуванням економічних показників або їх системи для оптимального використання у різних напрямках в інтересах суспільства і виявлення частки природних ресурсів у формуванні вартості готового продукту.

Отже, це поняття використовується в широкому діапазоні, починаючи від загальних положень про можливість використання тих чи інших багатств природи і закінчуючи визначенням «ціни» природних ресурсів, що виражає їхню вартість. І все ж усі автори мають спільну позицію в тому, що розглядають як основний зміст економічних оцінок обумовлену закономірностями розвитку природи територіальну різницю у впливі природних властивостей ресурсів на продуктивність суспільної праці.

Важливу роль під час оцінки природних ресурсів відіграє їх класифікація, до якої існують різні підходи. В економічній теорії природні ресурси поділяються на реальні та потенційні, вичерпні та невичерпні. Вичерпні природні ресурси, у свою чергу, поділяються на відновні та невідновні. Т.А.Акімова, В.В.Хаскін виділяють три класифікації природних ресурсів: природну, господарську та екологічну.

Природна класифікація базується на поділі ресурсів за компонентами природного середовища: земельні, мінеральні, водні, кліматичні, атмосферні, рослинні, тваринного світу і т. п.

У господарській класифікації вагоме значення має галузева належність: ресурси паливно-енергетичного комплексу, металургії, хімічної промисловості, сільського господарства, лісопереробної промисловості і т.д. При цьому в багатьох випадках чітко розділяють: експлуатаційні та підтримуючі ресурси; ресурси, що використовуються, та потенційні; енергетичні та неенергетичні ресурси.

Екологічна класифікація базується на ознаках вичерпності та відновлюваності природних ресурсів [10].

М.Ф.Реймерс запропонував принципово новий підхід до класифікації природних ресурсів. Його концепція становить собою комбінацію функціональної та екологічної класифікацій і базується на понятті

інтегрального ресурсу, що розглядається як системне утворення, яке експлуатується різними господарськими галузями і підтримує життя на землі. Необхідно звернути увагу на той факт, що до складу ресурсів М.Ф.Реймерсом уміщені різні види порушення (забруднення) середовища. Вони перетворюються на невід'ємні компоненти реальних екосистем.

Найчастіше екодеструктивні процеси спричиняють додаткові економічні втрати. Однак вони можуть бути використані й використовуються як корисний ресурс [7].

За ознаками відносності, відтворюваності, замінності та вичерпності М.Ф.Реймерс виділяє такі пари природних ресурсів:

1) відновні і невідновні – ресурси, які здатні й не здатні до самовідновлення (через розмноження чи інші природні цикли відновлення) за терміни, які можна зіставити з періодами їх споживання;

2) вичерпні і невичерпні – ресурси, що вичерпуються (виснажуються) у процесі їх економічного використання (ґрунт, ліс, дикі тварини, кормові угіддя, копалини тощо), і ті ресурси (чи властивості природи), зміни яких прямо не пов'язані з інтенсивністю їх використання (сонячна енергія, атмосфера, енергія припливів та відпливів, ін.);

3) замінні і незамінні – ті, що можуть бути замінені (наприклад, метали – пластмасами), ті, що не можуть бути замінені іншими ресурсами (атмосферний кисень для дихання, прісна вода для пиття);

4) відтворювальні та невідтворювальні – ті, що принципово можна відтворити (прискорити відтворення) за рахунок застосування праці людей, і ті, що до такого відтворення не придатні (наприклад, біологічний вид – не відтворюваний ресурс, екосистема – обмежено відтворюваний ресурс і т. ін.) [7].

До невідновних ресурсів можна також віднести історико-культурні цінності. Їх оцінка дуже ускладнена. Готовність існуючих та майбутніх поколінь платити за те, щоб зберегти ці ресурси як частину культурної спадщини країни та матеріалізованої національної пам'яті, є основою цінності пам'ятників історії та культури [9].

З розвитком ринкових відносин проблема еколого-економічної оцінки природних ресурсів стає все більш актуальною. Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок, що досі не існує однозначного розуміння цього поняття. Проблема правильної оцінки продовжує залишатися дискусійною і належить до пріоритетних завдань екологічної політики. В Україні досі не створена достовірна інформаційна база економічної оцінки природних ресурсів. Це ускладнює формування і реалізацію ефективної економічної та екологічної політики у державі. Також це має важливе значення на шляху до сталого розвитку. Правильна та достовірна оцінка дозволить максимально використовувати у господарській діяльності конкурентні переваги, формувати обсяги і напрями

природоохоронної діяльності, що буде сприяти сталому розвитку України. Проведення економічної оцінки природних ресурсів має базуватися на даних обліку та моніторингу природних ресурсів, а також даних кадастрів природних ресурсів. Вони є важливими складовими сучасного екологічного менеджменту, адже дозволяють мати наочну картину про запаси природних ресурсів, ступінь їх освоєння та інтенсивність використання [5].

Список використаних джерел:

1. Гофман К.Г. Экономическая оценка природных ресурсов // Социалистическое природопользование. М., 1980. С. 97-107.
2. Екологія: підручник / [С. І. Дрогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін.]. – К.:КНЕУ, 2005. – 371с.
3. Економіка природокористування: підручник / [Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А.]. – К.: Кондор, 2009. – 466с.
4. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія / [М.А. Хвесик, Л.М.Горбач, Ю.П. Кулаковсткий]. – К.: Кондор. – 2009. – 524с.
5. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: Монографія /Хвесик М.А., Голян В.А. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
6. Ф. Лон. Анализ «выгоды - затраты» как основа эколого-экономической оценки проектов // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
7. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручник / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Мельника Л.Г. та канд. екон. наук, проф. Шапочки М.К. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 759 с.
8. Оценка стоимости недвижимости: учебник / [Грибовский С.В., Иванова Е.Н., Львов Д.С., Медведева О.Е. – М.: ИНТЕРРЕКЛАМА, 2003. – 704 с.
9. Экология и экономика природопользования: ученик / Под ред. Гирусова Э.В. – 3-е изд., перераб. и доп. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 591 с.
10. Экология. Человек - Экономика - Биота – Среда: учебник / Акимова Т.А., Хаскин В.В. – 3-е изд, перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАТА, 2007. – 495 с.
11. Экономическая оценка естественных ресурсов / Минц А.А. – М.: Мысль, 1972. – 302 с.